



Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара



Центр соціально-політичних
досліджень



Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2020 ТОМ 23 № 1– 2

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2020



ГРАНІ

Науково-теоретичний і
громадсько-політичний альманах

Том 23 № 1-2 2020

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президенті України,
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 9 від 25.02.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
grani-print@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.

Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2020

Редакційна колегія

Квітка С.А.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бородін Є.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Іванова С.А.	к. філол.н., доцент (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос. н. старший науковий співробітник (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовенє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Ружевічус Юзас	д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., доц. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор української та російської мов: Левщанова О.О.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Контакти:

Тел.: +30(050)258-83-86; +38(096)574-72-27
e-mail: granidp@gmail.com
www.grani.org.ua



GRANI

Scientific and theoretical and
social-political almanac

23 (1-2) 2020

Founders:

Oles Honchar Dnipro national
university,
Dnipropetrovsk regional institute for
public administration
National academy for public
administration under
the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ІП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December
2015 issued by the Ministry of
Education and Science of Ukraine the
status of specialized publication on
historical, philosophical, political and
sociological sciences was given.

Published by the decision of the
Academic council of Oles Honchar
Dnipro national university
(protocol № 9 dated 25.02.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:

DOAJ

Index Copernicus

National Library of Ukraine Vernadsky

Google Scholar

CrossRef

eLibrary

Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000

+38(056)794-54-63

granidp@gmail.com

Publishing license

ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not
always share the views and thoughts
expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2020

Editorial board

Kvitka S.A.

Editor in Chief

Full. Prof. Dr. (Ukraine)

Ayahan B.H.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Borodin Ye.I.

Full. Prof., Dr. (Ukraine)

Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming

Assoc. Prof. Dr. (PRC)

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., Academician of the
Ukrainian Academy of Historical
Science (Ukraine)

Ivanova S.A.

Assoc. Prof. PhD (Ukraine)

Isetti G.

PhD., Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kuznecoviene J.

Full Prof. Dr. (Lithuania)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Ruzhevichus Yuzas

Full Prof. Dr. (Lithuania)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Sorokina L.M.

Assoc. Prof. PhD (Ukraine)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., Academician of the
Ukrainian Academy of Historical
Science (Ukraine)

Heinamaa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,

Krivoshin V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Technical Editor: Loboda R.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Levshchanova O.O.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Contacts:

Tel.: +30(050)258-83-86; +38(096)574-72-27

e-mail: granidp@gmail.com

www.grani.org.ua

Сутнісні основи збройного насилля крізь призму феномену соціального насилля

Антон Бадер, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

У статті комплексно розглянуто соціальні витоки збройного насилля як одного з важливих феноменів розвитку людства. На основі аналізу досліджень провідних українських та іноземних науковців автором розглянуто сутність феномену збройного насилля у контексті розвитку соціального насилля. Зокрема, проаналізовано значну кількість наукових робіт, у яких розробляються ті чи ті аспекти обраної для дослідження теми, виявлено та охарактеризовано головні підходи та концепції, які склалися у процесі дослідження цього питання.

Надана комплексна характеристика основним поняттям, що досліджуються у статті. Зокрема, розглядаючи термін «соціальне насилля», автор розуміє його як застосування тим чи тим класом або соціальною групою різних, аж до збройного впливу, форм примусу щодо інших класів та соціальних груп з метою отримання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи тих прав або привілеїв. Відповідно, збройне насилля трактується як спосіб досягнення вищезгаданої мети за допомогою зброї. Автор погоджується із думкою значної кількості науковців щодо визначення збройного насилля як найрадикальнішої форми застосування соціального насилля.

Унаслідок проведеного дослідження, автор дійшов до висновку, що насилля є характерним для людського середовища з моменту його появи. Як відзначають більшість науковців, з часу виникнення суспільних відносин, насилля, зокрема збройне, є одним з найголовніших способів досягнення завдань, пов'язаних із контролем над іншими членами соціальних спільнот та затвердження домінування у них.

Разом із тим, як показав аналіз опрацьованих наукових робіт, потребує подальшого наукового осмислення класифікація видів збройного насилля, відповідно до сфер його застосування у соціальному житті та його різновидів, відповідно до завдань, що реалізуються у процесі його виконання.

Ключові слова: збройне насилля, соціальне насилля, суспільні відносини, класифікація, марксизм, політичне насилля, влада, контроль, зброя

Essential Fundamentals of Armed Violence through the Prism of the Phenomenon of Social Violence

Anton Bader, Luhansk Taras Shevchenko National University

The article comprehensively examines the social sources of armed violence, as one of the important phenomena in the development of humanity. Based on the analysis of works by leading Ukrainian and foreign scientists, the author considers the essence of the phenomenon of armed violence in the context of the development of social violence. In particular, a significant number of scientific papers have been analyzed, in which certain aspects of the topic chosen for research are disclosed, the main approaches and concepts that have developed in the process of studying this issue are identified and characterized.

The complex characteristic of the basic concepts that studied in the article is presented. The term "social violence" the author understands as the application by one class or another of a social group of various forms of coercion, up to armed influence, against other classes and social groups in order to obtain or maintain economic and political dominance, to gain these or those rights or privileges. Accordingly, armed violence is interpreted as a way to achieve the goals using weapons. The author agrees with the opinion of a significant number of scientists regarding the definition of armed violence as a radical form of the use of social violence.

As a result of the research, the author has come to the conclusion that violence has been characteristic of the human environment since its occurrence. As most scholars have noted, since the emergence of social relations, violence, including armed violence, has been one of the most important ways to achieve the goals of controlling and asserting dominance in other members of social communities. Armed violence is the most radical form of

achievement of the aforementioned goal. As a form of social interaction, as noted by psychologists, armed violence is the result of the transformation of animal instincts that, in the course of social evolution, have evolved into one of the specific forms of struggle for domination within complex human communities. This is the main scientific value of the articles analyzed in the article.

At the same time, as the analysis of the researched works has shown, the further classification of the types of armed violence according to the spheres of its application in social life and its varieties, according to the tasks, which are realized in the process of its use, needs further consideration. The article assumes that the most important criterion for the classification of violence is the use of weapons in this process. It is noted that no one can doubt that armed violence is violence. It is suggested to consider the main goal of most unarmed forms of social violence – the prevention of armed forms of confrontation. These aspects will be addressed in future scientific publications

Keywords: *armed violence, social violence, social relations, classification, Marxism, political violence, power, control, weapons*

Сущностные основы вооруженного насилия сквозь призму феномена социального насилия

Антон Бадер, Луганский национальный университет им. Тараса Шевченко

В статье комплексно рассмотрены социальные источники вооруженного насилия, как одного из важных феноменов развития человечества. На основе анализа работ, ведущих украинских и зарубежных ученых, автором рассмотрена сущность феномена вооруженного насилия в контексте развития социального насилия. В частности, проанализировано значительное количество научных работ, в которых раскрываются те или иные аспекты выбранной для исследования темы, выявлены и охарактеризованы основные подходы и концепции, сложившиеся в процессе исследования этого вопроса.

Представлена комплексная характеристика основных понятий, которые исследуются в статье. Рассматривая термин «социальное насилие», автор понимает его как применение тем или иным классом или социальной группой различных, вплоть до вооруженного воздействия, форм принуждения в отношении других классов и социальных групп с целью получения или сохранения экономического и политического господства, завоевания тех или других прав или привилегий. Соответственно, вооруженное насилие трактуется как способ достижения вышеупомянутой цели с помощью оружия. Автор соглашается с мнением значительного количества ученых в вопросе определения вооруженного насилия как радикальной формы применения социального насилия.

Вследствие проведенного исследования, автор пришел к выводу, что насилие характерно для человеческой среды с момента ее появления. С момента возникновения общественных отношений, насилие, в том числе и вооруженное, является одним из главных способов достижения задач, связанных с контролем над другими членами социальных общностей и утверждения доминирования в них.

Вместе с тем автор отмечает, что как показал анализ научных работ, требует дальнейшего осмысления классификация видов вооруженного насилия, в соответствии со сферами его применения в социальной жизни и его разновидностей, в соответствии с задачами, которые реализуются в процессе его использования.

Ключевые слова: *вооруженное насилие, социальное насилие, общественные отношения, классификация, марксизм, политическое насилие, власть, контроль, оружие*

Постановка проблеми.

Із початком військових дій на Донбасі у 2014 р. дослідження проблеми витоків, причин та засобів подолання негативних результатів збройного насильства знову стають одними з ключових у процесі розвитку української політологічної науки. Усе більше дослідників намагаються комплексно розглядати ті чи ті аспекти цієї проблематики, що є необхідною умовою розроблення стратегії протидії поширенню збройного насильства, як одного з ключових факторів кризи суспільно-політичних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій.

Окремі аспекти досліджуваного питання ви-

світлено у працях Х. Арендт [1], Л. Гримака [3], Л. Гумпловича [4] А. Гусейнова [5], В. Денісова [6], О. Дмитрієва [7], І. Кононова [8], М. Мануїльського [9], К. Лоренса [11], А. Назаретяна [12], Б. Поршнева [13], А. Пшенічкіна [14], Р. Файзрахманова [15] та ін. Однак комплексної роботи, що розкривала би сутнісні основи такого феномену як збройне насильство не існує.

Мета статті.

Попри широке дослідження різних аспектів цієї теми, залишаються певні лакуни. Зокрема, потребують детальнішого висвітлення соціальні передумови збройного насильства. Комплексно-

му вивченню цього питання, зокрема, розгляду збройного насилля у контексті функціонування механізмів соціального насилля, як одного з ключових феноменів розвитку людської спільноти, і присвячена ця стаття.

Виклад основного матеріалу.

Розкриття сутності поняття «збройне насилля» було б далеко не повним без виявлення соціальних причин та передумов його появи. Насильство в людському середовищі з'явилося задовго до появи держави та політичної системи як організації суспільства. Слід додати і те, що насильство в середині одного виду характерне і для тваринного світу. Однак, за даними низки антропологів, саме у середовищі протолюдей, зі своїми біологічними особливостями, насильство відіграло одну з провідних ролей в еволюції людства до сучасного типу. На нашу думку, ці особливості продовжують відігравати значну роль і сьогодні, однак вже на більш масштабному рівні, зокрема впливають на існування та зміну політичних систем.

Так, узагальнивши значну кількість даних, напрацьованих зоопсихологами, видатний натураліст К. Лоренц констатував, що граціальний австралопітек родоначальник сімейства гомінідів, був обділений природними орудами вбивства, а тому не мав надійного механізму інстинктивного гальмування агресії. Того механізму, що запобігає самознищенню у високорозвинених хижаків, наприклад, левів [11, с. 237]. Низка антропологів, продовжуючи вказане положення, зазначають, що у гомінідів популяційноцентричний інстинкт спочатку був слабким, а інтелект, що розвивався, його остаточно придушив [3; 13].

У вказаних умовах стада *Homo habilis* (людина уміла), що, з одного боку, вже не мали природних механізмів гальмування внутрішньовидової агресії, а з іншого – мали в наявності досить потужні інструментальні можливості вбивства собі подібних, були приречені на самознищення. З цього приводу доктор філософських наук, головний науковий співробітник Інституту сходознавства РАН А. Назаретян зазначав, що гострим іклами лева протистоїть міцна шкура суперника (за винятком тих випадків, коли дорослі особини душать чужих дитинчат). Череп же гомініда легко пробивається ударом каменю, палиці або гострої кістки [12, с. 1107].

У підсумку лише деяким зі стад *Homo habilis* (можливо, єдиному) вдалося вижити, що поклало початок новому етапу еволюції людства. Спираючись на результати досліджень в археології,

етнографії, психології та нейрофізіології, низка вчених ці еволюційно важливі зміни пов'язують з клінічними зрушеннями в психіці ранніх гомінідів порівняно з їх тваринами-предками. Дійсно, за умови невідповідності інстинктивного гальмування штучним можливостям та знаряддям агресії баланс міг бути відновлений тільки за рахунок позаприродних, соціально-психологічних регуляторів поведінки [12, с. 1107].

Зазначені протиприродні регулятори сформувались та закріпились у стадах протолюдей, де переважали психастеніки з порушенням генетично закріплених форм поведінки та надзвичайною пластичністю мозку [3, с. 7–11]. Ці особливості почали формувати зачатки анімістичного мислення, а неприродно розвинена уява сприяла становленню страхів щодо мертвого тіла та приписування йому властивостей живого. Померлий сородич став об'єктом найінтенсивніших фантазій та страхів, оскільки від нього очікували непередбачуваних та, відповідно, зловісних дій. Зазначимо, що подібні уявлення доповнені «компенсаторною некрофілією», простежується і у сучасних тубільців [12, с. 1108].

Ще одним підтвердженням вказаної тези є ритуальні дії щодо мертвих (зокрема, зв'язування ніг), та біологічно недоцільна турбота про хворих і поранених сородичів у стадах ранніх людей.

Підсумовуючи викладені факти А. Назаретян констатує, що невротичний страх перед мстивим мерцем служив першим штучним обмежувачем внутрішньогрупових вбивств. На його думку, некрофобія втримала ранніх гомінідів від самознищення і стала тим зерном, з якого згодом виросло розгалужене дерево духовної культури людства. «Протиприродна легкість взаємних вбивств, не компенсована відповідним інстинктивним гальмуванням, задала лейтмотив соціальної історії. Життєздатність гомінідів, включаючи, звичайно, і неоантропів (*Homo sapiens*), багато в чому залежала від того, наскільки інструментальні можливості врівноважувались штучними механізмами стримування агресії» – писав він [12, с. 1108].

Якщо заборона міжособистісного насилля з періоду дикості і до сьогодення закріплена в культурах чи не у всіх народів світу, то міжплеменне насилля допускалось. З кардинальною зміною суспільних відносин, пов'язаних з появою перших держав та відповідних примітивних політичних систем й культур, насилля почало використовуватись як знаряддя для реалізації волі на внутрішньодержавному та міждержавному рівні. У подальшому, з ускладненням соціальної та

політичної системи, появою та розвитком правої, знаряддя нав'язування волі стають більш різноманітними. Їх можна звести в поняття соціального насилля.

На нашу думку, задля розширення розуміння сутності насилля та виявлення місця й ролі збройного насилля необхідним є проаналізувати здобутки вчених, які займалися вивченням більш широкого поняття соціального насилля.

Загалом насильство як наукова категорія почала оформлюватись лише у другій половині XIX ст. Л. Гумплович, Е. Дюрінг та К. Каутський обґрунтували насильство як першорядний фактор у всіх соціально-політичних явищах та процесах як у минулому, так і у сучасності. По суті, напрацювання вказаних авторів перетворили вчення про насильство на соціальну теорію. Так, Л. Гумплович, зазначає: «історія не пред'являє нам жодного прикладу, де б держава виникала не за допомогою акту насильства, а як-небудь інакше. Крім того, це завжди було насильством одного племені над іншим. Воно полягає в тому, що держава сконструйована як панування сильного над слабким та визнає такий стан владарювання даними самою природою» [4, с. 373].

Продовжували та розвивали вказану концепцію класики марксизму, зокрема Ф. Енгельс, а згодом і В. Ленін [15, с. 92]. Сутність марксистського вчення полягала у боротьбі протилежностей. Увесь розвиток природи, суспільства та пізнання проходив через зіткнення різних полярностей. Згадуваний вище К. Лоренц загалом уважав, що агресія та насилля є споконвічною, захисною, адаптивною властивістю як тварин так і людей [11, с. 238]. Поступово, до другої половини XX ст., на Заході склалась навіть окрема наукова дисципліна під назвою валеїнсологія, у межах якої насильство вивчається за напрямками – соціологічним, психологічним, юридичним та міжнародним [7, с. 60].

У вітчизняній науці розкриття сутності та формулювання терміну соціального насилля активізувалось ще в середині XX ст. Так, у міждисциплінарній роботі «Війна і армія» соціальне насильство визначалось як система економічних, політичних (включаючи військові), ідеологічних заходів примусу з боку одних класів, держав по відношенню до інших [2, с. 52].

Подібний термін увійшов до філософської енциклопедії 1964 р. У ній соціальним насильством визначається застосування тим чи тим класом (соціальною групою) різних, аж до збройного впливу, форм примусу щодо інших класів (соціальних

груп) з метою отримання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи тих прав або привілеїв [16, с. 551].

Більш ґрунтовно цей термін представлено в роботах В. Денісова. На його думку: «своє конкретне вираження соціальне насильство знаходить в застосуванні або загрозі застосування певною групою, класом, державою, суспільною системою різних форм, методів та засобів прямого або непрямого примусу й придушення (політичних, економічних, військових, юридичних тощо) по відношенню до інших груп, класів, держав, громадських систем з метою забезпечення захоплення та утримання політичної влади і економічного панування, отримання та збереження незалежності й суверенітету, різного роду прав та привілеїв, задоволення територіальних та інших претензій, обмеження інтересів протилежної сторони, нав'язування будь-кому своєї волі» [6, с. 6–7].

Відома німецько-американська дослідниця Х. Аренд вказує на важливу деталь у галузі аналізованого феномену. А саме на те, що насильство за самою своєю природою є не більше ніж знаряддя; як усякий засіб, воно незмінно потребує наявності певної спрямовуючої мети, що є до того ж його виправданням [1, с. 330]. Подібне розуміння, однак із концентрацією уваги на економічній сфері, простежується в роботах Ф. Енгельса. На його думку, насильство є тільки засіб, метою ж є, навпаки, економічна вигода [10, с. 164; 14, с. 239].

Відомий етик А. Гусейнов розрізняє вузьке та широке трактування насильства. Вузьке розуміння розповсюджене у повсякденному житті, до нього відносять фізичний та економічний тиск, і виявляється він у тілесних ушкодженнях, вбивствах, крадіжках, псуванні майна тощо. На думку автора, насильство у широкому розумінні є обмеження особистісного розвитку шляхом створення зовнішніх перешкод – фізичних, інституційних, інформаційних тощо [5, с. 60].

Дослідник стверджує, що насильство руйнує суспільну комунікацію та її загально визнані підстави, що містяться в традиціях, звичаях, праві та інших формах культури. Він уявляє акт насилля як порушення певного договору, норми, правила, односторонній вихід за усталені межі комунікації. Індивід, який здійснює насильство стосовно того, на кого спрямовані його дії, переступає певну межу, яку вони раніше зобов'язались не переступати. А. Гусейнов вважає, що руйнування людської комунікації у зв'язку із застосуванням насилля є тотальним процесом, у межах якого одні

індивіди, групи людей або спільноти нав'язують себе, свої цілі іншим, з метою підпорядкування їх собі. Разом з тим нав'язується твердження, що перші краще других, що вони мають право так робити [5, с. 60].

Відомий російський дослідник член-кореспондент РАН А. Дмитрієв у своїй ґрунтовній роботі «Насильство як засіб вирішення конфліктів» на основі докладного аналізу наявних підходів до розуміння сутності аналізованого феномену констатує, що існує безліч трактувань понять «насильство», що розробляються значною кількістю дослідників – представниками психологічної теорії агресії, етики, кримінального права, теорії держави тощо. У ході систематизації цих понять окреслюються дві провідні групи, де переважаючими є або фізично-психологічні, або всеохоплюючі структурні характеристики. Використання будь-якого з понять цих двох груп при аналізі процесів насильства здається недостатнім [7, с. 60–61].

У вказаному контексті вчений додає, що психологи трактують насильство як безпричинну, імпульсивну, ірраціональну, непомірну агресію. Він підкреслює, що визначення подібного роду, безсумнівно, є неповними та дискурсивним. Вони досить часто відмінні одне від одного, не охоплюють змісту поняття у всій його повноті та, скоріш за все, ідентифікують конкретний вид насильства, що необхідно зрозуміти та визнати як факт. Своєю чергою, правознавці та політологи розуміють насильство в основному як державний вплив (що спирається на право і обмежений правом) та як дію, спрямовану на навмисне нанесення шкоди [7, с. 61].

На думку А. Дмитрієва, зараз суспільствознавцями ведеться пошук третього поняття насильства, що було б більш операційним і точним. Таким на сьогодні вважається поняття так званого системного насильства, що показує місце насильства в соціальній системі засобами соціологічної теорії [7, с. 61].

У якості аргументів зазначений дослідник приводить наступне: «Якщо йти по шляху, вказаному основоположником структурно-функціонального напрямку Т. Парсонсом, можна припустити, що носієм насильства є сама соціальна система. Продовжуючи цю лінію, ми віднесемо до соціальної системи систему комунікацій (Н. Луман), що доступна спостерігачеві лише через дію. Комунікація сама керує собою і за допомогою асиметризації відтворює себе. Тоді насильство можна розглядати як комунікацію дій або

реакцію на дії. Словом, насильство вбудовано в систему суспільства і саме по собі є не чим іншим, як системою» [7, с. 61].

Автор висловлює цікаву та важливу з точки зору нашого дослідження думку про те, що в економіці, науці, мистецтві, релігії комунікація здійснюється, як правило, без застосування насильства. У політичній підсистемі спостерігається дещо інша ситуація. З одного боку, тут очевидна постійна загроза застосування насильства. З іншого, влада шукає шляхи своєї легітимації не через приведення в дію загрози насильства, а через комунікацію. Таким же чином право замінює насильство аргументацією, економічна система – артикуляцією інтересів, культура – моральними нормами [7, с. 61].

Очевидно, що у вказаних вище тезах намітилось суттєве протиріччя. Так, насильство демонструється як комплексне явище, вбудоване в соціальну систему. Одночасно вказується на те, що культура, правова, економічна та, у певній мірі, навіть політична система спрямовані на виключення, заміну насильства іншими механізмами. На нашу думку, розв'язання зазначеного протиріччя лежить у площині класифікації та аналізу сутності конкретних видів широкого поняття «соціальне насильство».

Одну з найбільш розгорнутих класифікацій насильства, що має на меті охопити всі його види, представив старший науковий співробітник інституту соціології РАН М. Мануїльський. На його думку, найбільш розповсюдженою формою вияву насильства є агресивна поведінка. Деякі автори пропонують розділити насильство та агресію. Однак, М. Мануїльський вважає, що агресивні дії/реакція індивіда, спрямовані на примус іншого індивіда та нанесення йому шкоди (нехай і психологічної) є незалежно від мотивів насильством. Він позначає вказаний вид як насильство І [9, с. 61].

На думку вказаного автора, непрямим підтвердженням того факту, що насильство виступає специфічним модусом людського буття, є існування збройного насильства (насильство ІІ). Це положення підтверджує значна кількість археологічних знахідок доісторичного періоду, а саме, останки людей і тварин зі слідами ран, нанесених за допомогою зброї [9, с. 61]. Відповідно, результатами знарядійної діяльності первісної людини були не тільки штучні пристосування, що допомагали в побуті, але й засоби нападу (піки, ножі, луки, стріли), а потім і захисту (щити, примітивні обладунки). Тобто поступово люди стали застосовувати збройне насильство не тільки для вижи-

вання в умовах ворожого навколишнього середовища, але і для вирішення конфліктів всередині спільноти [9, с. 62].

М. Мануїльський висловлює досить сумнівну, на наш погляд, тезу про те, що збройне насильство не можна ототожнювати з військовими діями, війною (насильство III). Автор аргументує свою думку тим, що цей вид відрізняється, наявністю і застосуванням армії, озброєних сил, тобто спеціально навченої та організованою особливим чином групи людей, протистояння яких й становить зміст збройного конфлікту (війни). Дослідник додає, що, крім використання спеціальних технічних засобів, збройні сили діють за спеціально розробленими правилами (статуту, плани військових компаній). Підготовка та ведення війни неможлива без мобілізації матеріальних та організаційних ресурсів соціуму, тобто без розгалужених тилових служб. Нарешті, військові дії зазвичай підкріплені потужними ідеологічними компаніями. Перераховані фактори, зазначає М. Мануїльський, відсутні в збройному насильстві, скажімо, у злочинах з використанням вогнепальної зброї [9, с. 62]. Нашу позицію з цього приводу наведемо нижче, після того як опишемо всі виокремлені види соціального насилля.

Насильством IV М. Мануїльський визначає один з найбільш поширених та суперечливих, на його думку, різновидів. Це дії та установки, спрямовані на збереження, відтворення та захист соціальних інститутів (держави, сім'ї, церкви, власності, права, моралі тощо). Дослідник підкреслює, що мова йде не про інституціональне насильство як альтернативи стихійним діям. Мається на увазі система норм, заборон та приписів, що охороняють сформований порядок речей, а також спеціальні організації, завданням яких є забезпечення виконання відповідних вимог. Це – правоохоронні органи, силові та проурядові громадські організації [9, с. 62].

Різновидом системопідтримуючого автор вважає насильство, покликане відновити хиткий, у силу різних причин, стану речей, та знищити паростки нового. Він визначає для цього виду окрему нішу – насильство IVa. Тут, як приклад, називається Варфоломійська ніч, змови роялістів часів Великої французької революції, заколот монархістів та Білий рух у післяжовтневий період у Росії [9, с. 63–65].

До наступного виду дослідник відносить інноваційне насильство (насильство V). Це масштабні соціально-економічні перетворення та програми модернізації, що проводяться державою. Вони, як

правило, супроводжувалися примусовим переміщенням великих мас людей та людськими жертвами. Наприклад індустріалізація та колективізація за радянських часів [9, с. 64].

Концентрованим видом М. Мануїльський називає соціально-політичне насильство (насильство VI). До нього він відносить революції, тероризм, державні перевороти, палацові змови тощо. На його думку, натхненники та ідеологи перетворень розглядають насильство як тимчасове явище, потреба в якому нібито відпаде після перемоги. Щоправда, питання про революційне насильство та його виправданість багато в чому залежить від політичної культури країни [9, с. 64].

Деякі історично зумовлені культурні практики, що використовують насильство, дослідник відносить до VII групи. Він пояснює, що мова йде про санкціоновані традиціями норми, звичаї насильницьких дії по відношенню до інших (кровна помста, людські жертвоприношення) або відносно себе (самопожертва, самогубство, самокалічення, евтаназія) [9, с. 65].

Наступним видом у класифікації М. Мануїльського є кримінальне насильство (насильство VIII). Сюди він також відносить й боротьбу зі злочинністю. Проте зазначає, що її можна вважати різновидом насильства IV, тобто системопідтримуючим насильством, у той час як кримінальне насильство є прямо протилежною практикою – формою відхиленої поведінки [9, с. 65].

В окрему групу у аналізованій класифікації віднесено примус, заборони, обмеження, збитки як реакцію, відповідь на неправомірні дії іншої особи. Автор називає цей вид насильством-відплатою або насильством IX. По суті, це покарання, помста, відплата за незаконні дії. Дослідник зазначає, що сьогодні вказаний різновид втілений в основоположному принципі кримінального права – невідворотності покарання за злочинне діяння [9, с. 66].

До X групи М. Мануїльський відносить широкий клас явищ під назвою «символічне насильство». Сюди, на думку дослідника, входить досить поширене та докладно досліджене психологічне насильство, що виявляється у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз та може завдати істотної шкоди здоров'ю. Окрім того, цей вид також включає харизматичне панування, маніпулювання масовою свідомістю та інформаційні війни. Автор підкреслює, що, з одного боку, даний вид насильства використовується для морально-політичного забезпечення різних силових акцій. З іншого – здійснюють його інститути та

структури, що все більше виходять з-під контролю та набувають автономного існування [9, с. 66].

Останнім видом у аналізованій класифікації є установки та практики, що заперечують насильство (насильство 0). М. Мануїльський зазначає: «На нашу думку, необхідність виділення такого кластера продиктовано тим, що в численних дискурсах, що заперечують насильство, містяться важливі та цінні міркувань про природу та форми побутування насильства. До даної групи можна віднести ідеї несупротивну злу насильством (Л. Толстой), принцип благоговіння перед життям (А. Швейцер), теорію і практику пацифізму, деякі інші вчення, що заперечують насильство» [9, с. 65].

Отже, на думку автора, агресія не має абсолютного характеру, не є обов'язковим пусковим механізмом насильства. Так, на практиці існують ситуації, коли агресія змінюється компліментарністю. Він, як найбільш відомий приклад, називає Стокгольмський синдром (встановлення емоційної близькості між терористами та заручниками, що в деяких випадках призводить до співпраці). На наш погляд, сюди слід додати сформульований та описаний професором І. Кононовим «Луганський синдром», що має подібні механізми, однак, виявляється у більш масштабному вигляді [8].

На наш погляд, описана класифікація важлива тим, що в ній була зроблена спроба виявити і описати всі види такого явища як насильство. Сам автор зазначає, що деякі форми насильства частково перетинаються, наприклад, збройне з військовим, соціально-політичне з кримінальним, насильство-відплата з системопідтримуючим, військове з культурно санкціонованим тощо. М. Мануїльський висловлює сподівання, що за умови збільшення числа критеріїв та більш чіткого їх методологічного калібрування, «дублювання», повинно зникнути [9, с. 68].

Однак, на нашу думку, розділення збройного та військового насилля не є обґрунтованим, навіть з урахуванням наведених автором аналізованої класифікації аргументів. Так, дослідник сам вказує на те, що первісні люди поступово почали застосовувати збройне насильство не тільки для виживання в умовах ворожого навколишнього середовища, але і для вирішення конфліктів усередині спільнот. Як відомо, у доісторичний період люди жили в умовах родоплемінної організації, де члени спільноти не відокремлювали та навіть не усвідомлювали себе окремо від роду. Відповідно, за допомогою збройного насилля вирішувались конфлікти не всередині спільноти, а на міжплемінному рівні, а це є нічим іншим як першими примітивними війнами.

Не є обґрунтованим розділенні збройного та військового насилля і на підставі застосування в останнього армії – спеціально навченої та організованої особливим чином групи людей, протистояння яких М. Мануїльський і визначає змістом збройного конфлікту (війни). Такий інститут як армія є невід'ємною частиною як політичної системи так і механізму держави. Підкреслимо, що у перших державах стародавнього Сходу саме військова інституція первісного ладу стала основою пануючою прошарку. В античних та ранньофеодальних державах, більшості імперій як Середньовічного, так і Нового часу, взагалі досить складно виокремити такий соціальний інститут як армія, оскільки тут кожен повноправний член указанного політичного союзу був дійсним військовим, а можливість зайняття державних посад залежала від військового рангу. Навіть сьогодні військовий обов'язок існує у багатьох країнах світу.

Висновки.

Таким чином, проаналізувавши головні праці з теми, можна стверджувати, що насилля є характерним для людського середовища з моменту його появи. Як відзначає більшість науковців, з часу виникнення суспільних відносин, насилля, зокрема і збройне, є одним з найголовніших засобів досягнення завдань, пов'язаних із контролем над іншими членами соціальних спільнот та затвердженням домінування у них. Збройне насилля виступає найбільш радикальною формою досягнення вищезгаданої мети. Як форма соціальної взаємодії, на думку науковців-психологів, збройне насилля є результатом трансформації тваринних інстинктів, які у процесі соціальної еволюції розвинулися в одну зі специфічних форм боротьби за домінування всередині складних людських спільнот. У цьому полягає головна наукова цінність проаналізованих у статті досліджень.

Поряд з цим, як показав аналіз опрацьованих наукових робіт, потребує подальшого наукового осмислення класифікація видів збройного насилля, відповідно до сфер його застосування у соціальному житті та його різновидів, відповідно до завдань, що реалізуються у процесі його використання. На наш погляд, найважливішим критерієм класифікації насилля є використання у цьому процесі зброї. Ми стверджуємо, що ні у кого не може виникнути сумнівів, що збройне насилля є насиллям. Пропонуємо вважати основною метою більшості неозброєних видів соціального насилля – запобігання озброєним формам протистояння. Ці аспекти розглядатимуться у наступних наукових публікаціях.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Арендт, Х. О насилии: хрестоматия. Мораль в политике. Москва : МГУ, 2004. 470 с.
2. Война и армия: философско-социологический очерк / под ред. Д. А. Волконогова и др. Москва : Вoenizdat, 1977. 416 с.
3. Гримак Л. П. Вера как составляющая гипноза. *Прикладная психология*. 2001. № 6. С. 95–96.
4. Гумплович Л. Общее учение о государстве. Антология социально-политической мысли. В 2 т. Т. 1. Москва, 2001. 611 с.
5. Гусейнов А. А. История этических учений. Приложение. Этика ненасилия. URL: http://society.polbu.ru/guseinov_ethichistory/ch132_iii.html (дата звернення 10.10.2015).
6. Денисов, В. В. Социология насилия: Критика современных буржуазных концепций. Москва : Политиздат, 1975. 214 с.
7. Дмитриев А. В. Насилие как средство решения конфликтов. *Общество и право*. 2004. № 4(6). С. 58–68.
8. Кононов И. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doshdzhennya/1778-inya-kononov-luhansky-syndrom-yak-masova-anomichna-reaktsiya-na-rozhortannya-hibrydnoyi-viyny>.
9. Мануильский М. А. К типологии насилия. Дескриптивная версия. *Человек*. № 2. 2017. С. 60–70.
10. Маркс К. Сочинения. Т. 20. Москва : Издательство политической литературы, 1961. 858 с.
11. Лоренс К. Агрессия (так называемое «зло»). Москва : Прогресс-Универс, 1994. С. 237.
12. Назаретян А. П. Эволюция ненасилия: историческая ретроспектива. *Вестник Российской академии наук*. 2007. Т. 77, № 12. С. 1107–1117.
13. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история. Москва : Наука, 1979. 566 с.
14. Пшеничников А. В. Понятие и сущность социального насилия. *Вестник КемГУ*. 2013. № 2 (54) Т. 1. С. 239.
15. Файзрахманов Р. Х. Понятие вооруженного насилия в политико-правовой мысли Древнего Востока и современность. *Социум и власть*. № 3 (27). 2010. С. 90–95.
16. Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. Т. 3. Москва : Советская энциклопедия, 1964. 584 с.

REFERENCES

1. Arendt, H. (2004). *O nasilii: hrestomatiya. Moral' v politike* [About violence: a reader. Morality in politics]. Moskva: MGU [in Russian].
2. Volkonogov, D. A. (Ed.). (1977). *Vojna i armiya: filosofsko-sociologicheskij ocherk* [War and the army: philosophical and sociological essay]. Moskva: Voenizdat [in Russian].
3. Grimak, L. P. (2001). Vera kak sostavlyayushchaya gipnoza [Faith as a component of hypnosis]. *Prikladnaya psihologiya – Applied Psychology*, 6, 95–96 [in Russian].
4. Gumplovich, L. (2001). *Obshchee uchenie o gosudarstve. Antologiya social'no-politicheskoy mysli* [General doctrine of the state. Anthology of socio-political thought]. In 2 vol. (Vol. 1). Moskva [in Russian].
5. Gusejnov, A. A. *Istoriya eticheskikh uchenij. Prilozhenie. Etika nenasiliya* [History of ethical teachings. Application. Ethics of Nonviolence]. Retrieved from http://society.polbu.ru/guseinov_ethichistory/ch132_iii.html [in Russian].
6. Denisov, V. V. (1975). *Sociologiya nasiliya: Kritika sovremennykh burzhuaznykh koncepcij* [Sociology of violence: Criticism of modern bourgeois concepts]. Moskva: Politizdat [in Russian].
7. Dmitriev, A. V. (2004). Nasilie kak sredstvo resheniya konfliktov [Violence as a means of resolving conflicts]. *Obshchestvo i pravo – Society and law*, 4(6), 58–68 [in Russian].
8. Kononov, I. F. *Lugans'kij sindrom yak masova anomichna reakciya na rozgortannya gibridnoyi vijni* [Lugansk syndrome as a mass anomalous response to the deployment of a hybrid war]. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doshdzhennya/1778-inya-kononov-luhansky-syndrom-yak-masova-anomichna-reaktsiya-na-rozhortannya-hibrydnoyi-viyny> [in Ukrainian].
9. Manuil'skij, M. A. (2017). K tipologii nasiliya. Deskriptivnaya versiya [To the typology of violence. The descriptive version]. *Chelovek – Human*, 2, 60–70 [in Russian].
10. Marks, K. (1961). *Sochineniya* [Works]. (Vol. 20). Moskva: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [in Russian].
11. Lorens, K. (1994). *Agressiya (tak nazyvaemoe «zlo»)* [Aggression (the so-called «evil»)]. (p. 237). Moskva: Progress-Univers [in Russian].
12. Nazaretyan, A. P. (2007). Evolyuciya nenasiliya: istoricheskaya retrospektiva [Evolution of non-violence: historical retrospective]. *Vestnik Rossijskoj akademii nauk – Bulletin of the Russian Academy of Sciences*, 77 (12), 1107 – 1117 [in Russian].
13. Porshnev, B. F. (1979). *Social'naya psihologiya i istoriya* [Social psychology and history]. Moskva: Nauka [in Russian].
14. Pshenichnikov, A. V. (2013). Ponyatie i sushchnost' social'nogo nasiliya [The concept and essence of social violence]. *Vestnik KemGU – Bulletin of KemsU*, 1, 2 (54), 239 [in Russian].

15. Fajzrahmanov, R. H. (2010). Ponyatie vooruzhennogo nasiliya v politiko-pravovoj mysli Drevnego Vostoka i sovremennost' [The concept of armed violence in the political and legal thought of the Ancient East and the present]. *Socium i vlast' – Society and power*, 3 (27), 90 – 95 [in Russian].
16. Konstantinov, F. V. (Ed.). (1964). *Filosofskaya enciklopediya [Philosophical Encyclopedia]*. (Vol. 3). Moskva: Sovetskaya enciklopediya [in Russian].

Бадер Антон Васильович

Кандидат історичних наук, доцент
Луганський національний університет ім.
Тараса Шевченка
92703, Старобільськ, площа Гоголя, 1

Email: bader@meta.ua

Bader Anton

Ph.D. of History Science, Assoc. Prof.
Luhansk Taras Shevchenko National University
1, Gogol Sq., Starobelsk, 92703, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3670-5753

Цитування: Бадер А. В. Сутнісні основи збройного насилля крізь призму феномену соціального насилля. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 1–2. С. 93–101.

Citation: Bader, A.V. (2020). Sutnisni osnovy zbroinoho nasyllia kriz pryzmu fenomenu sotsialnogo nasyllia [Essential Fundamentals of Armed Violence through the Prism of the Phenomenon of Social Violence]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (1–2), 93–101.

Стаття надійшла / Article arrived: 01.02.2020

Схвалено до друку / Accepted: 28.02.2020